

1787. De Nederlandse revolutie?*

Recensieartikel door

A. H. HUSSSEN jr.

Wie de publicistische oogst van 1987 inzake '1787' overziet, moet wel tot de conclusie komen dat de 'wekker van de Nederlandse natie' in 1984 te vroeg is afgegaan. Ook al sliepen de Nederlandse historici op dat moment, toen Overijssel haar Van der Capellen herdacht, allerminst — de universitair gebonden onder hen worden immers via de Haagse bureaucratie klaar wakker gehouden —, zij waren zich nog aan het opmaken voor de show van driejaar later. Verlegenheid bekruipt een uitgeslagen recensent die niet uitgekookt genoeg is een originele titel te bedenken voor zijn 'review'. Hij berust echter, wetend dat van hem een krachtig antwoord wordt verwacht dat eindelijk het vraagteken zal wegnemen.

Wie aan de hand van enkele goede gidsen zoals Haitsma Mulier¹, Van Sas², Blaas³, Janssen⁴, — men komt waarlijk handen tekort — het terrein van de historiografie over de patriotentijd doorkruist, moet wel tot de conclusie komen dat de studie van de toenmalige buitenlandpolitieke verwickelingen heden ten dage naar de marge is verdrongen. Nieuw onderzoek van betekenis is hiernaar niet geëntameerd. Het lijkt wel of men bereid is Colenbrander, van wie men overigens om het hardst beweert dat zijn visie achterhaald is, op zijn woord te geloven. Ik ben het volkomen eens met degenen die hebben opgemerkt dat in ons land zelden een historicus zo onrechtvaardig is behandeld als Colenbrander. Dat mag ons echter niet doen vergeten dat die Colenbrander vaak — niet alleen in 1933 — heeft gezondigd tegen fundamentele voorschriften die de beoefenaar van de historische wetenschap dient op te volgen, wil hij recht blijven houden op de kwalificatie 'honorable man'. Dat Geyl en Van Eyck zich in 1933 tegenover Colenbrander als lage conspirateurs hebben misdragen, neemt niet weg dat Geyls latere kritiek op diens werkwijze juist is. Dat is onlangs door De Gou op onweerlegbare wijze geadstrueerd⁵. Er is geen enkele plausibele reden om dat te verdoezelen.

Wie naar de 'revolutie' vraagt, zoekt een begin en waarschijnlijk ook een einde. Het einde lijkt in het Nederlandse geval duidelijk genoeg: de Pruisische legermacht verjoeg in september 1787 de 'usurpatoren' en bood de gelegenheid de orde te herstellen. Welke orde? Die van vóór het vertrek van de stadhouder uit Holland in 1785? of de orde van vóór de patriotse wetsverzettingen? of de orde vóór het begin van de patriotse agitatie?

Trouwens hoe 'revolutionair' waren die, soms ongetwijfeld nogal radicaal klinkende, ideeën welke vóór 1781 werden gespuid? Moeten we dan denken aan de geschriften van de Franse 'philosophes' waarvan er vele, tengevolge van de censuur in Frankrijk, in de Republiek verschenen en waarvan er in diezelfde Republiek hier en daar enkele werden verboden? In de geschiedschrijving van de laatste tijd lijkt de teneur te overheersen dat het juist de Engelse en Amerikaanse politieke denkers zijn geweest wier 'voorbeeld in de verte', namelijk de opstand van de kolonie tegen het moederland, inspirerend heeft gewerkt om de individuele 'grondrech-

1 'De geschiedschrijving over de patriotentijd en de Bataafse tijd', in: W. W. Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht-Antwerpen, 1983) 206-227.

2 'De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw', *BMGN*, C (1985) 636-646.

3 'De patriottenbeweging als epiloog: rond Colenbranders *Patriottentijd*', 1787. *De Nederlandse revolutie?*, 9-26.

4 'Over Nederlandse patriotten en hun historie. Enige historiografische kanttekeningen', *De droom van de revolutie*, 7-17.

5 L. de Gou, ed., *Inleidingen tot zijn uitgaven van Het plan van constitutie van 1796* (1975), *Het ontwerp van constitutie van 1797* (1983-1985) en *De staatsregeling van 1798* (1988-1989).

ten' der burgers scherper te formuleren en om het strategische machtsmiddel van de effectieve burgerbewapening te propageren.

De conclusie ligt voor de hand. Niet voor niets werd in Nederland in 1987 het *einde* van een 'revolutie' herdacht, terwijl in Frankrijk op 14 juli 1989 de Franse revolutie is herdacht — alle mogelijke nuanceringen van voorzichtige historici ten spijt. Net zo min als een golfslag op zee een 'begin' heeft maar wel een eind, evenmin had de Nederlandse — noch de 'Atlantische' — revolutie een begin. Is het dan nog zinvol te spreken van een 'revolutie'? Ik denk het niet. De titel van de tweede congresbundel die hier aan de orde is, *De droom van de revolutie* — de acta van twee andere congressen, in Washington en Parijs gehouden, zijn nog niet verschenen—lijkt mij treffender.

De periode 1780 tot 1787, gemarkeerd door een zee-oorlog met Engeland en een Pruisische inval, is een tijd van toenemende ideologische onenigheid en van praktische machtsstrijd. De tegenstelling tussen patriotten en orangisten is, bij alle erkende nuances, de essentiële karaktertrek van die jaren. Het label 'patriottentijd' is ontoereikend. Als er al sprake is geweest van een revolutie, dan komt pas de Bataafse omwenteling van 1795 in aanmerking, waarvoor de Franse militaire inval het onmisbare sein was. Of er in januari 1995 voldoende animo zal zijn vooreen nationale herdenking ... ?

Velen der in 1787 naar Frankrijk gevluchte patriotten keerden in 1795 terug om de teugels in handen te nemen. Ongetwijfeld hadden velen van hen een en ander geleerd van de revolutie om hen heen, van de weggeëbde terreur. Hun denken was in zeven jaar geëvolueerd. Zij hadden inmiddels concrete voorbeelden voor ogen gekregen die zij in de jaren tachtig misschien — in ieder geval vergeefs — hadden gezocht: een verklaring van de rechten van de mens, een grondwet die de scheiding van kerk en staat had aanvaard. Het zou daarom niet juist zijn van de toekomstige geschiedschrijving van dat tijdvak vóór 1787 te vergen dat zij niet tevens het oog zou houden op wat nà 1787 kwam: een krampachtige restauratie, maar vooral een nog doller omwenteling. Er was continuïteit, cumulatieve ervaring en, vooral, er bleef hoop. Men begon in 1795 niet met een *carte blanche* — in geen enkel opzicht.

De eerste observatie die de stapel publikaties welke de redactie van de *BMGN* tot nu toe heeft bereikt, uitlokt, is er — heel toepasselijk — een van cultuur-politieke aard. De Nederlandse regering heeft de patriottenherdenking geen noemenswaardige financiële steun waardig gekeurd. Anders dan de gebeurtenissen van 1688 en 1689, heeft men 1787 niet 'salon-' laat staan 'hoffähig' geacht. Men legge de catalogi van de twee landelijke exposities maar naast elkaar: *De physique existentie dezès lands*, een institutionele co-productie van Rijksmuseum, Algemeen Rijksarchief en Rijkswaterstaat, en *Voor vaderland en vrijheid*, het resultaat van het initiatief van samenwerkende (kunst-)historici, gerealiseerd in het Centraal Museum te Utrecht. Bestaat er nog steeds oranje-getinte gène in de beleidsmakende kringen? Reflecteert die het onbehagen, of het onbenul, onder het monarchaal-gezinde Nederlandse volk? Kunnen de vakhistorici, die toch onder genoeg druk staan hun vermeende ivoren torens te verlaten, de bestaande onverschilligheid wegnemen en toch voldoende objectiverende distantie in acht nemen? Immers, zij mogen geen slaafse navolgers van modieuze, momentane politiek-geïnspireerde modes worden — niet en masse tenminste —, wil de professie haar waardigheid behouden.

Wie de besprekingen in de dagbladen heeft gevolgd, kan niet onder de conclusie uit: de patriottenbeweging leeft niet onder het denkend deel der natie; zij spreekt slechts een kleine kring aan van specialisten. Outsiders als H. A. van Wijnen en J. G. Kikkert vallen, al hun goede

intenties ten spijt, hard op het gezicht. Hun boekjes zijn vanuit een ouderwetse partijdigheid geschreven die het beeld van vechten tegen windmolens oproept. De billijkheid gebiedt echter wel er op te wijzen dat géén van de academische specialisten zich aan een monografie heeft gewaagd. Het blijft bij bundels en themanummers, waarin men dezelfde acteurs soms drie, vier maal ziet optreden.

Ten tweede valt op dat er minstens één nieuwe dimensie aan het onderzoek is toegevoegd, namelijk de samenwerking tussen historici en kunsthistorici. Geïnspireerd door klemmende vragen naar de betekenis van de nieuwe beeldtaal van de late achttiende eeuw — de symboliek van allerlei voorstellingen, niet alleen in geschrift maar ook in kleding, kleur, voorwerpen, feesten — hebben enkele beoefenaren van die te ver gescheiden disciplines elkaar gevonden, mede dankzij 'nieuwe' richtingen in de linguïstiek. Het werk van Agulhon, Vovelle, Ozouf, Furet, Pocock, Hunt en anderen vervult hier een voorbeeldfunctie. De 'droom der rede' drukte zich niet altijd bot-bombastisch maar vaak ook fascinerend-allegorisch uit. Geen wonder dat een in 1987 veel gehoord pleidooi er een was voor 'close reading' in den brede, om aldus de vereiste helderheid, althans in onze eigen geest, te verkrijgen.

De eeuw die zichzelf, tegen het einde, zo graag als 'verlicht' zag, was minder de tijd van het 'individualisme' dan van het gezelschap: de specifieke sociabiliteit van genootschap, maatschappij, loge, club en koffiehuis, waarin voordracht, demonstratie, discussie, werken (verhandelingen) en prijsvragen koene gedachten en sentimenten van optimisme of frustratie deden fermenteren. Wat de museale exposities ons hebben getoond, is dat niet alleen het woord een enorme vlucht nam, dankzij de periodieke pers, maar ook dat de artiest met de tekenpen, burijn of naald naar de wapens greep: van de titelbladen van *De politieke kruyer* en *De Post van den Neder-Rhyn* tot insignes, uniformen, vaandels, penningen en gebruiksvoorwerpen toe. De spotprent speelde in deze papieren oorlog een enorme rol met welke bestudering eigenlijk nog maar een begin is gemaakt. De Zwolse tentoonstelling is voorgegaan⁶, Michigan, Nijmegen, Utrecht zijn gevolgd. Met name F. Grijzenhout heeft zich in diverse bijdragen beijverd dat beelddaspect te verhelderen⁷.

De tentoonstellingscatalogi zijn veelal specimina van een nieuwe trend: zowel essaybundel waaraan kunsthistorici en gewone historici bijdragen, als beschrijvende catalogus⁸. Twee exposities illustreren dit op heel eigen wijze. Het Rijksmuseum koos, voor de al gememoreerde tentoonstelling, de figuur van Jan Blanken (1755-1838) uit, de inspecteur-generaal van de waterstaat; Teylers Museum organiseerde in de Vleeshal te Haarlem een expositie rond de geleerde natuurkundige Martinus van Marum (1750-1837). Twee heel verschillende persoonlijkheden, die echter beiden het kader van '1787' in alle opzichten overstijgen en die allebei een typisch kind van de optimistische achttiende eeuw zijn—de tijd welke zovele autodidactische, niet-professorale doeners voortbracht die wetenschap en techniek van hun tijd dat speciale cachet van eigengereide veelzijdigheid geven. Terwijl het Rijksmuseum nog een 'essaybundel/

6 *De wekker van de Nederlandse natie. Joan Derk van der Capellen 1741-1784. Uitgave ter gelegenheid van de herdenking van de tweehonderdste sterfdag van Joan Derk van der Capellen tot den Pol en de viering van het honderdjarig bestaan van het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle* (Zwolle, 1984).

7 Zie ook D. F. Lusingh Scheurleer, 'Ceramiëk met patriottische voorstellingen', *Antiek*, XX (1986) x, 646-651; W. H.P. Scholten, 'Het gedenkteken voor de grenadier Christoffel Pullman in het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum*, XXXV (1987) 308-320; M. Scharloo, 'Kezenkokardes en oranje-strikken. Draagtekens en penningen uit de patriottentijd', *Teylers Museum Magazijn*, XVII (herfst 1987) 4-8.

8 Sommige musea hebben bij hun expositie overigens hooguit een simpel vouwblad geproduceerd: Atlas van Stolk, Rotterdam; Westfries Museum, Hoom; Teylers Museum, Haarlem; Amsterdams Historisch Museum; De Lakenhal, Leiden; Historisch Museum, Rotterdam.

catalogus' deed verschijnen, hebben Teyleren Frans Halsmuseum het bij een, uitermate boeiende, gevarieerde en fraai uitgegeven essaybundel gelaten.

Ook al waren de tijdgenoten zich dat misschien niet zo precies bewust, één van de patronen in het weefsel van de (penne)strijd tussen oranjegezinden en patriotten was dat van centralisatie tegenover particularisme, van federalisme tegenover unificatie. Het is al vaker opgemerkt: in 1781 of 1787 stond allerminst vast, dat 'de' patriotten voor nationale eenheid stonden. Het is zelfs waarschijnlijker dat het hen op nationaal niveau meer ging om herstel van het oude aanzien, van de nationale macht van weleer—over welks telooegang men zeer uiteenlopende diagnoses en nog meer geneeswijzen debiteerde.

Wanneer we vanuit dit oogpunt de 'nationale' historiografie van 1987 bezien, dan kunnen we slechts concluderen dat het populair-bedoelde *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* — misschien mede dankzij die moderne 'formule' die dicteert dat wij, vaklui, het volkje daarbuiten niet met noten mogen vermoeien — weliswaar een verkoopsucces is, maar zich verder eigenlijk in verrassend weinig opzichten onderscheidt van de congresbundels. De founding fathers Mijnhardt, Van Sas en Grijzenhout bieden een uitstekende 'status quaestionis'. Zij worden geflankeerd door Zwitser die de militaire dimensie van de patriottenbeweging belicht, Kloek over letteren en landsbelang, Doedens die deskundig, maar niet hinderlijk, de emigranten volgt, en Schutte die in de historische beeldvorming rond de patriotten misschien wat al te optimistisch een lijn van vergruizing naar eerherstel construeert.

De oogst van 1987 komt in kwantitatieve zin vooral van lokale en regionale bodem. Dat is niet verwonderlijk. De regionale geschiedbeoefening kent de laatste decennia een ongekende bloei. Maar bovendien is in 1984 door de Overijsselse herdenkers, aangevuurd door Wayne Te Brake, welsprekend gepleit voor minutieuze reconstructie van de plaatselijke ontwikkeling in de patriottenbeweging: lokale frustraties, persoonlijke ambities, interlokale issues, differentiëren en compliceren een al te vaak versimpeld beeld⁹.

Omwille der systematiek ben ik zo vrij de aanhouding van prinses Wilhelmina, door het vrijcorps van Gouda, bij de Goejanvervellesluis even tot de 'lokale' geschiedenis te rekenen; maar niet voor meer dan een moment, want die 'vlucht vooruit' was de katalysator welke de nekslag voor veel voorbarige burgermanspretenties zou betekenen. Heel aardig hebben Knoops en Meijer die affaire uit de doeken gedaan en nog meer aannemelijk gemaakt dat de prinses heel goed geweten moet hebben wat zij uitlokte. Het pleit voor haar als politica.

Provinciale historische verenigingen of academies hebben zich goed gewoerd. Overijssel ging voor, Drenthe, Friesland, Utrecht, Brabant en Holland volgden. Apart verschenen lokale publikaties, zoals die over Maassluis, Vlaardingen, de stad Utrecht, West-Zaandam, maskeren het feit dat de meeste themanummers van jaarboeken of tijdschriften toch ook een grote dosis lokaal onderzoek bevatten. *Leidschrift* is daaraan zelfs helemaal gewijd — als we even van een, heel informatief interview met C. H. E. de Wit afzien—namelijk aan Leeuwarden, Amsterdam, Den Haag, Gouda en Schiedam. Daarvoor geldt, evenals voor de bijdragen in het jaarboek *Oud-Utrecht*, de bundel *Voor 'Brabants vryheid'* en het regionaal-historisch tijdschrift *Holland*, dat de auteurs de plaatselijke situaties vanuit diverse thematische optieken bekijken: de sociaal-politieke achtergrond der patriotten, de vrijcorpsen, de lokale sociëteiten, oranjezinnen, gerechtelijke repressie. De genoemde Brabantse congresbundel voegt daaraan nog een interessant nieuw element toe: charivari en patriottisme. Vrijwel uitsluitende aandacht aan ontwikkelingen op gewestelijk niveau geeft — zonder de lokale ontwikkelingen overigens buiten beschouwing

⁹ Herstel, hervorming of behoud? Tien Overijsselse steden in de patriottentijd, 1780-1787', *Overijsselse historische bijdragen*, XCIX (1984).

te laten — het voortreffelijke boekwerk dat aan de patriottenbeweging in Friesland is gewijd. Studies over vrijcorpsen, politieke pers en repressie aldaar bieden gelegenheid tot vergelijking met de situatie elders.

Heel verheugend is het dat aan een desideratum dat misschien wel prioriteit moet krijgen, in deze regionale publikaties aandacht wordt besteed, namelijk het biografische aspect. Wij weten toch eigenlijk veel te weinig van die mensen die vóór 1787 en, zoals al gezegd, ook na 1795, de dragers van vernieuwende ideeën zijn geweest. De opstellen over 'beginsel en belang bij C. L. van Beyma', over Eelko Alto, over patriotse Friese predikanten en professoren geven ons meer inzicht in hun individuele motieven maar ook in die van de groepen waartoe zij behoorden. En hetzelfde kan gezegd worden van de families Van Lier en Tonckens in Drenthe. Daar hebben Van Dijk en Foorhuis zelfs een heel aardige, nog te beknopte, galerij van Drentse portretschetsen afgeleverd. In *Oud-Utrecht* werden artikelen gewijd aan Pieter 't Hoen, in *Holland* aan Pieter van Bleiswijk en Bernardus Blok.

Het 'patriotse program' uit 1781, *Aan het Volk van Nederland*, kreeg een geannoteerde reprint verzorgd door H. L. Zwitzer, die zich ook nog mengde in de polemiek van de Wertheims met Jan Blokker over de geïnsinueerde heldenverering voor Van der Capellen¹⁰. Maar waarom richt men zich zo eenzijdig op de patriotten? Hun werkelijkheid was niet de enige realiteit. Zij verzetten zich tegen de stadhoudergezinden; beide partijen kenden allerlei schakeringen en uiteenlopende doelstellingen en niveaus van discussie en pennestrijd. Het mangelt ons nog steeds aan een evenwichtige beoordeling van de subtiële politieke stellingnames en hun ideologische achtergronden. Ten onrechte hebben vorige generaties in hun partijdigheid, of uit onbehagen, ons willen doen geloven dat die actoren uit de laatste decennia van de achttiende eeuw maar onbenullige mannetjes waren — een enkele krachtige vrouw niet te na gesproken. Het is een goed teken dat aan een veelzijdig man als Johannes le Francq van Berkheij (1729-1813) eindelijk — in een tentoonstellingscatalogus — eens wat meer aandacht wordt besteed. Hetzelfde geldt voor Rijklof Michael van Goens¹¹, Elie Luzac, Pieter Paulus, Kluit, Cras en vele anderen—Schimmelpenninck voorop. En ik zou dan wat meer aanbevelen dan alleen hun 'taalhandelingen' te bestuderen. Om in de 'mood' te komen leze men L. de Gou's *Biografische bijdragen over achttiende-eeuwers*. Kansen te over om de show te stelen: 1995 staat voor de deur.

¹⁰ *De Volkskrant*, 20-6-1987, 11, 18 en 25-7-1987.

¹¹ Over wie ook P. J. Buijnsters, 'Brieven van Rijklof Michael van Goens aan Hieronymus van Alphen', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, XIX (1987) ii, 93-156 en J. M. Peterse, 'Publicist voor Oranje. R. M. van Goens en *De Ouderwetse Nederlandsche Patriot* (1781-1783)', *BMGN*, CIII (1988) 182-208.

* Lijst van besproken publikaties

Congresbundels en monografieën

- Arpots, R. P. L., Otterspeer, W. *Johannes le Francq van Berkheij (1729-1813). Catalogus van de tentoonstelling gehouden in het Academisch Historisch Museum te Leiden van 22 oktober tot 11 december 1987* (Leiden: Academisch Historisch Museum, 1987, 56 blz.).
- Berg, A. van den. *De papieren oorlog tussen patriotten en prinsgezinden. 'Het Geldersche Zwyn'* (Catalogus bij tentoonstelling 26 september t/m 1 november 1987; Nijmegen: Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint-Jan', 1987, 39 blz.).
- Bos, J. *Inventaris van het archief van Rijklof Michael van Goens (1748-1810)* ('s-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1987, xvi + 138 blz., ISBN 90 625 9076 4).
- Bos, J. *Rijklof Michael van Goens (1748-1810). Literator - politicus - piëtist* (Catalogus van de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage 4 maart-15 april 1988; 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1988, 96 blz., ISBN 90 6259 079 9).
- Bots, H., Mijnhardt, W. W., ed. *De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriotisme* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1988, 143 blz., f39,90, ISBN 90 6707 149 8).
- Capellen, J. D. van der. *Aan het Volk van Nederland. Het patriotisch program uit 1781*, H. L. Zwitzer, ed. (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 104 blz., f29,50, ISBN 90 6707 144 7).
- Gou, L. de. *Biografische bijdragen over achttiende-eeuwers. Fragmenten van jaarredes gehouden in de algemene vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, 1979-1985* (Haarlem: Joh. Enschedé, s. a. [1988], 175 blz., niet in de handel).
- Grijzenhout, F., e. a. *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 197 blz., ISBN 90 6707 136 6).
- Grijzenhout, F., Sas, N. C. F. van. *Voor vaderland en vrijheid. Revolutie in Nederland 1780-1787* (Utrecht: Centraal Museum, 1987, ii + 62 blz.).
- Holthoorn, F. L. van. *Patriots and Orangists. Revolutionary Pamphlets and Caricatures in the Netherlands 1780-1800* (Michigan: The University of Michigan Library, 1986, 32 blz.).
- Jansen, P. C., e. a., ed. *De fysieke existentie dezes lands. Jan Blanken inspecteur-generaal van de waterstaat. (1755-1838)* (Amsterdam: Rijksmuseum, 1987, 271 blz., ISBN 90 6474 701 6).
- Kikkert, J. G. *Gespannen stilte. De patriotten en het einde van de Republiek 1780-1795* (Houten: De Haan/Unieboek, 1987, 173 blz., f29,90, ISBN 90 269 4303 2).
- Meiboom, W. E., e. a. *Willem V en de patriotten in Holland. Catalogus van de tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag* ('s-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, 1987, vi + 20 blz.).
- Patriotten in Leiden, de* (Leiden: Gemeentearchief, 1987, 11 blz.).
- Rooijackers, G., e. a. *Voor 'Brabants vryheyd'. Patriotten in Staats-Brabant* ('s-Hertogenbosch: Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, s. a. [1988], 142 blz., ISBN 90 72526 02 3).
- Schonewille, P., Tupan, H., ed. *Oude grieven, nieuwe idealen. Patriotten in Drenthe, 1780-1787* (Assen: Drents Museum, 1987, 40 blz., ISBN 90 70884 13 5).
- Van Weeghuis tot Pruis. De patriotentijd in Den Haag 1780-1787* ('s-Gravenhage: Gemeentearchief, Haags Historisch Museum, 1987, 36 blz.).
- Wiechmann, A., Palm, L. C., ed. *Een elektriserend geleerde. Martinus van Marum 1750-1837* (Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen, 1987, 272 blz., ISBN 90 70024 50 0).
- Wijnen, H. A. van. *'Vorst Willem, het is alles uw schuld!'. Oranje en de ondergang van de Republiek bij de omwentelingen 1787-1795* (Amsterdam: Sijthoff, 1987, 192 blz., f24,50, ISBN 90 218 3753 6).
- Zee, Th. S. M. van der, e. a., ed. *1787. De Nederlandse revolutie?* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1988, 256 blz., f49,50, ISBN 90 6707 156 0).

Lokaal/regionaal en themanummers

- Bergsma, W., e. a., ed. *For uvz lân, wyv en bern. De patriotentijd in Friesland* (FA-nummer 672, Fryske histoaryske rige nr. II; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1987, 217 blz., f49,50, ISBN 90 6171 672 1).
- Bogt, R. A. M. ter. *De aanhouding van prinses Wilhelmina van Pruisen* (Lesbrief; Gouda: Gemeentelijke Archiefdienst, 1987, 11 blz.).

A. H. HUUSSEN

- Brouwer, A., Vellekoop, I. *Maassluis in oorlog en beroerte (1780-1789)* (Vlaardingen: Brouvelle, 1986, 72 blz., f17,50, ISBN 90 71116 07 7).
- Brouwer, A., Vellekoop, I. *Vlaardingen in patriotentijd* (Vlaardingen: Brouvelle, 1986, 36 blz., f9,90, ISBN 90 71116 05 0).
- Bruin, [R.] de. *Revolutie in Utrecht. Studenten, burgers en regenten in de patriotentijd 1780-1787* (Utrecht: Impress, 1987, 64 blz., f15,-, ISBN 90 6402 035 3).
- Dijk, J. D. R. van., Foorthuis, W. R. *Drentse portretten uit de patriotentijd* (Assen: Drents Genootschap, 1987, 44 blz., f8,95, ISBN 90 6509 825 9).
- 'Holland 1787', *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift*, XIX, (1987) iii/iv, 88 blz.
- Knoops, W. A., Meijer, F. Ch. *Goejanverwellesluis. De aanhouding van de prinses van Oranje op 28 juni 1787 door het vrijkorps van Gouda* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 80 blz., f29,75, ISBN 90 6707 154 4).
- Onrust, G. J. *De West-Zaandamse revolutie. Een onderzoek naar de rol van de schutterijen in West-Zaandam in het revolutiejaar 1787* (Westzaan: Amor Vincit Omnia, [1987], 36 blz., f10,-, ISBN 90 72033 11 6).
- 'O vrijheid! onwaardeerbaar pand! Aspecten van de patriottenbeweging in stad en gewest Utrecht', *Jaarboek Oud-Utrecht 1987* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1987, 317 blz.).
- 'Revolutie in Nederland', *Leidschrift*, IV (1987) i, 142 blz.
- 'Tweehonderd jaar geleden Goejanverwellesluis', *Nieuwe Drentse Volksalmanak 1987. Historisch jaarboek voor Drenthe*, CIV (Assen: Van Gorcum, 1987) 1-63.